

P. Belon ve J. P. de Tournefort'un Seyahatnamelerindeki Türkiye Bitkileri

Asuman BAYTOP*

O naltıncı yüzyılda Orta Avrupalı bilginler, daha eski tarihli kitaplara bağlı kalmaktan kendilerini kurtarıp, kendi gözlem ve incelemelerine ve kendi görüş ve düşüncelerine öncelik vermeye başladıkları zaman, müspet bilimlerin de temelini atmış oluyorlardı.

O dönemin tabiat bilimcileri, bitkileri yalnız fayda ve kullanılışları yönünden tanıtmak dışında, her birini ayrı ayrı izlemeye, onların görünüş ve dış özelliklerini incelemeye, resimlerini çizmeye, betimlemeye ve teşhis etmeye yönelmişler ve ilk sistematikçiler olmuşlardır. Çevrelerindeki bitkiler dışında, yurtlarındaki ve yurt dışı ülkelerdeki bitkileri merak etmişler, yakın ve uzak yörelere açılmışlar, seyahatnameler yazmışlar, gördükleri bitkilerden de bahsetmişler, kendi yurtlarında yetiştirmek üzere tohum, meyva vs. gibi üretici organlar toplayıp götürmüşlerdir. Bu arada bitkileri her zaman inceleyebilmek amacıyla onları yassılarak kurutmayı ve böylece muhafaza etmeyi akıl etmişler, bitki koleksiyonları, herbaryumlar kurmuşlardır. Diğer taraftan, bitki örneklerini canlı olarak içeren botanik bahçeleri tesis etmişlerdir.

Onaltıncı yüzyıldan itibaren, Orta Avrupalı bilginler arasında Doğu Akdeniz yöresine gelmiş, Anadolu ve civar ülkeleri gezmiş, Osmanlıları tanımak yanında, gördükleri bitki, hayvan ve madenleri saptamaya çalışmış tabiat meraklısı gezginlerin varlığını görüyoruz. Hele bu gezginler arasında bir seyahatname yazmış ve içinde Anadolu'nun yerli ve yetiştirilmiş bitkilerinden bahsetmiş olanlar varsa, biz bu gezginleri Anadolu

* İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi.

florası ile ilgilenmiş ilk araştırmacılar olarak görüyor ve eserlerini de Anadolu florası ile ilgili ilk yayımlar olarak kabul ediyoruz.

Bu düşünceden hareket ederek, XVI-XVIII. yüzyıllarda yazılmış olan ve yurdumuzun bitkilerinden de bahseden seyahatnameleri bulup inceledik. Onların Türkiye bitkileri yönünden değerlerini ortaya koyduk ve yazarlarını tanıttık. Bu seyahatname yazarları arasında hekim, tabiat bilimci, eski eserler uzmanı, diplomat bulunduğu gibi, tanınmış bir botanist ve bir entomolog vardır: P. Belon (1517-1564), L. Rauwolf (1535-1596), O. G. de Busbecq (1522-1592), W. Quackelbeen (1527-1561), H. Dernschwam (1494-1568), G. Wheeler (1650-1724), J. P. de Tournefort (1656-1708), G. A. Olivier (1756-1814). Doğulu bir gezgin de, ünlü Osmanlı gezgini Mehmet Zülfi oğlu Evliya Çelebi'dir (1611-1682?). Evliya Çelebi, serüvenleri dışında, bitkilere de önem vermiş, seyahatnamesi içinde kendi gözlemlerine dayanan çok çeşitli botanik bilgiler kaydetmiştir.

Saydığımız bu dokuz gezginden *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları* adlı kitabımın¹ ilk sayfalarında (s.1-114) bahsetmiş bulunuyorum. Burada, bu araştırmacılar arasından hekim ve doğabilimci olan iki Fransız gezgini ve onların seyahatnamelerini tanıtmayı amaçlamış bulunuyorum.

1. Pierre Belon ve Doğu Akdeniz Seyahatnamesi

Pierre Belon (1517-1564) bir Fransız hekim ve doğa bilimcidir. Fransa kralı I. François'nın emriyle 1546-1549 yılları arasında Doğu Akdeniz'de dolaşmış ve bir seyahatname yazmıştır. Deniz hayvanları, kuşlar, iğne yapraklı ağaçlar hakkında yayımlar yapmış, yerli ve yabancı bitkilerin, bilhassa ağaçların Fransa'da yetiştirilmesi alanında çalışmış ve kitaplar yazmış bir bilginidir. Eserlerinden dolayı kral ve erkânı tarafından takdir edilmiş ve destek görmüştür. Kendisine aylık bağlanmış ve Boulogne ormanındaki bir şatoda ikameti temin edilmiştir. Ancak 1564'te henüz 47 yaşında iken, bu ormanda nedeni ve faili bilinmeyen bir cinayete kurban girmiştir (1-4).

Belon, Kanuni Sultan Süleyman zamanında, 1546-1549 yılları arasında, Doğu Akdeniz'de, o zamanlar Osmanlı toprakları içinde olan Yunanistan, Mısır, Filistin ve Batı Suriye ile Anadolu ve Trakya'yı gezmiştir. Amacı, bu ülkelerde insan işine yarayan maddeleri yerinde görmek, bu yörelerin bitki ve hayvanlarını saptamak, bunları ararken her gördüğünü kaydetmek, şehirleri, ulaşım yollarını, halkı, halkın yaşayışını, örf ve adetlerini tanıtmaktır. Fransa'ya dönüşünde Belon, araştırma sonuçlarını bir seyahatname halinde yayınlamıştır (5). Kitap Fransızca'dır ve adının Türkçe karşılığı şöyledir: "Yunanistan, Anadolu, Filistin, Mısır, Arabistan ve diğer yabancı ülkelerde görülen birçok özellikler ve hatırlanmaya değer şeyler hakkında gözlemler".

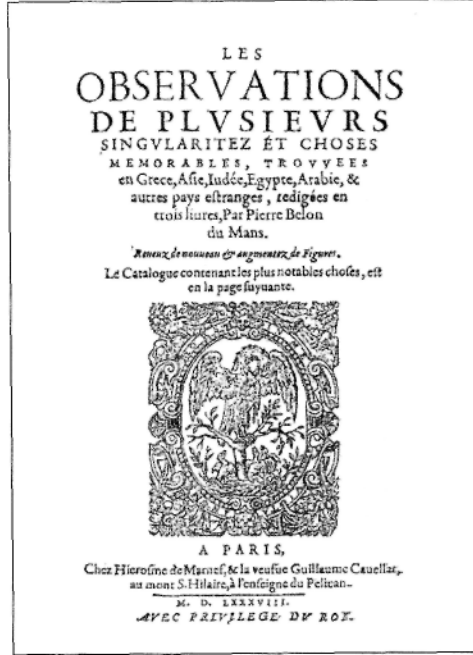
¹ Baytop, A. (2003), *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, yay. haz. F. Günergun, Çetin Matbaacılık, İstanbul, Dağıtım: Eren Yayınevi, 0212 252 05 60.

Bu kitap, Fransa kralı François I'nin izniyle 1553'te Paris'te basılmıştır. Bu ilk baskıdan sonra 1554, 1555 ve 1588'de ilâveli baskıları yapılmıştır. Kitap, zamanın botanisti Charles de l'Écluse (Carolus Clusius, 1526-1609) tarafından Latince'ye çevrilmiştir. Bu çevirinin baskı tarihleri 1589 ve 1605'tir (6).

Belon'un bu kitabının 1588 baskısını inceledik. Bu baskı dördüncü baskıdır ve Belon'un ölümünden 24 yıl sonra yapılmıştır. Elimizdeki nüsha, Prof. T. Baytop'un kitaplığında bulunan ve eserin onun tarafından yaptırılmış bir fotokopisidir. Belon'un bu seyahatnamesini, Türkiye'nin yerli bitkilerinden bahsetmesi ve bu bitkilerden listeler taşıması nedeniyle, Türkiye florası ile ilgili ilk araştırma olarak kabul ediyor ve Belon'u Türkiye'ye gelerek bu ülkenin yerli bitkilerini kaydeden ilk batılı bilgin olarak görüyoruz. Bunun yanında seyahatname o devrin yerli droglarından, onların elde edilış ve kullanımından da bahsetmektedir. Bu bakımdan seyahatname, hem floristik hem de farmakognozik yönden tarihi bir değer taşımaktadır.

Belon'un 1588 baskısı seyahatnamesi, 22x15 cm ebadında ve 24+468 sayfadır. İçinde 44 şekil vardır. İlk 24 sayfa üzerinde Belon'un hamisine ithaf yazısı, önsöz, içindekiler, Belon'un portresi ve ona ithaf edilmiş Fransızca ve Grekçe bir şiir vardır. Sonra ana metin üç kitap (bölüm) halinde sunulmuştur. Kitabın geniş tutulan içindekiler kısmı ve metin sayfalarının dış yanında boş bırakılan kenar alanında dikkat çekici kelimelerin satır yanına yazılmış olması, aratılan kelimelerin kolayca bulunmasını sağlamaktadır.

Seyahatname Girit adasından başlar, İstanbul'da son bulur. Girit'ten evvelki safha hakkında kitapta bir bilgiye rastlamadık. Ancak Yerasimos (4) Belon'un Aralık 1546'da Cenevre'de bulunduğunu ve 24 Şubat 1547'de Venedik'ten hareket ettiğini kaydeder. İstanbul'dan Fransa'ya dönüşü gene Venedik yolu ile, zira Belon seyahatnamede İstanbul-Venedik yolunu 13 günde aldıklarını yazmış olmakla beraber, İstanbul'dan ayrılış tarihini vermemiştir.

P. Belon'un seyahatnamesinin (1588 baskısı) kapak sayfası

P. Belon'un Cérans-Foulletourte'daki beykeli.
(Photo: P. Hamelin)

Seyahatname bir günlük şekilde değildir. Belon tarih ve güne hiç önem vermeksizin sadece gözlemlerini kaydetmek istemiştir. Bununla beraber seyahatnamenin birkaç yerinde tarihlere rastlamak kabildir. Örneğin önsözde Belon, Kral François zamanında 1546 yılında yola çıktığını, gezisinin tam üç yıl sürdüğünü, İstanbul'a ikinci defa Ağustos başında (1547) geldiğini, Ağustos sonunda (1547) İstanbul'dan Kahire'ye hareket ettiğini, Kahire'den 29 Ekim 1547'de ayrıldığını, Kudüs'e 8 Kasım'da vardığını, Noel bayramında Konya'da olduğunu, bütün kış ve ilkbaharın mühim bir kısmını Afyonkarahisar'da geçirdiğini bildirmiştir.

Belon'un Doğu Akdeniz gezisinde takip ettiği yolu seyahatnameden kolayca anlayabiliriz:

1. Bölüm (s. 1-167): Girit adası, İstanbul, Limni adası, Taşos adası, Athos dağı, Selanik, Serez, Drama, Kavala, Bouron gölü, Gümülçine, Sapçılar, İncelik, Tekirdağ, Marmara Ereğlisi, Silivri, Büyükçekmece, İstanbul, İzmit, İstanbul.

2. Bölüm (s. 169-378): İstanbul, Gelibolu, Truva, Sakız adası, Rodos adası, İskenderiye, Reşid, Kahire, Süveyş, Sina dağı, Kahire, Kudüs, Şam, Lübnan dağları, Balbek, Humus, Hama, Halep, Antakya, Amanus dağı, Adana, Toros dağları, Konya Ereğlisi, Konya, Akşehir, Afyonkarahisar.

3. Bölüm (s. 379-468): Afyonkarahisar, Kütahya, Bursa, Mudanya, İstanbul.

Belon, Fransa'dan kim ile veya kimlerle yola çıktığı, geziyi kimlerle yaptığı hakkında bir bilgi vermemiştir. Fakat şu var ki, Fransız Elçiliği ile daima teması olmuş, daima bir rehber ile birlikte gezmiş ve cebinde Saray'dan aldığı bir buyrultu (commandement) ile dolaşmıştır. Zira açıkladığı gibi, bir yerden bir yere gitmek için kervanlar oluşturulduğunu, elde bir Paşa'nın buyrultusu ve yanında bir rehber buldukça her yere gitmek, her yere girip çıkmak kabil olduğunu biliyordu. Kahire'den İstanbul'a kara yolu ile dönüşünü, 20 yeniçeri koruması altında, Fransız Elçiliğinden M. de Fumet'nin ve onun erkânının refakatinde, geceleri çadırlarda veya kervansaraylarda kalarak, kâh

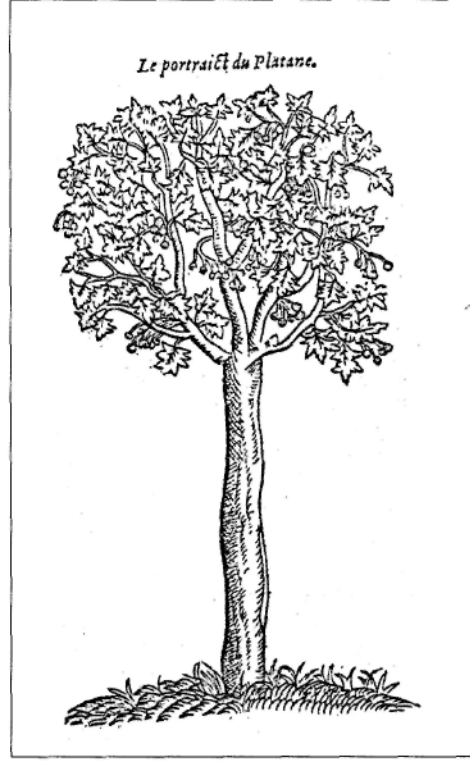
kervanların arkasına takılarak, kâh onlardan ayrılarak yapığını yazmıştır.

Belon, bir hekim olarak, gezi sırasında rastladığı drogları ve diğer ürünleri, elde ediliş ve kullanılışları ile birlikte kaydetmiştir. Bunların dışında, İstanbul, Kahire, Şam gibi merkezlerde aktar dükânlarında gördüğü drogları da saymıştır. Kitapta adı geçen drogların toplam sayısı 60 kadardır. Bunların arasında başlıca aşağıdaki drogları sayabiliriz: *Labdanum, kermes, tin-i mahtum, palamut kadebi, çengel sakızı, defne yağı, sumak, şap, menengiç mazısı, katran, deniz köpüğü, sakız, kertenkele dışkı, Arabistan zımkı, sinameki, kana, afyon, rusma, temizleyici toprak, rastık, safra taşı, katre zımkı, tatula tohumu, üzerlik tohumu.*

Aktarlardan kaydettiği droglara gelince, İstanbul'dan yaklaşık 20, Şam'dan yaklaşık 15, Kahire'den de gördüğü birçok drog arasından 6 kadarının adını vermiştir. Aktarlarda satılan drogların bir kısmını, Belon'un verdiği adlara dayanarak kesin bir şekilde teşhis etmek imkânsızdır. Bunlar daha ziyade Mısır ve Uzak Doğu menşelidir. Diğerleri hakkında bir fikir vermek gerekirse, aşağıdakileri sayabiliriz: *Azakeğeri, ebuçhil karpuzu, Aconitum kökü, tatula tohumu, üzerlik tohumu, raveni, pelin, kekik, nane, kudret helvası, çengel sakızı, kana vs.*

Belon bir tabiatçı olarak, Doğu Akdeniz bölgesine ayak bastığı Girit adasından başlayarak gezisinin son bulduğu İstanbul'a gelinceye kadar, bütün yolu üzerinde gördüğü bitki ve hayvanları tanımaya, ağaçlardan, balık, sürüngen, kuş ve diğer hayvanlardan resimler çizmeye çalışmıştır. Kitapta bulunan 44 şekilden 12'si bitki, 21'i hayvan resmidir. Ağaç ve odunsulara bağlı kalmayıp, otsularla da ilgilenmiş, yetiştirilmiş veya yabani olsun her bitkiye önem vermiş, çoğu yerde yabani bitki listeleri düzenlemiştir.

Belon'un Girit adasında gördüğü Akdeniz yöresi meyva ağaçları arasında *portakal, limon* ve *bünnap* da vardır. Burada *kolokaz* ve *hint yağı bitkisini*, *pamuk* ve *susam* tarlaları görmüş, yerli Akdeniz bitkileri arasında yabani bir *Phoenix*'ten bahsetmiştir. Bu yabani hurma 1967'de W. Greuter tarafından *Ph. theophrasti* olarak adlandırılmış ve daha sonra

P. Belon'un seyahatnamesinde (1588 baskısı)
çınar ağacı resmi.

da Türk botanistler tarafından Datça sahillerinde de yabancı olarak yetiştiği görülmüş ve örnekler toplanmıştır.

Belon, Limni adasından 60'tan fazla yerli bitki adı vermiş, Athos dağının kışın yeşil kalan ağaç ve ağaççıklarını kaydetmiş, Selanik üzerinden doğuya doğru yol alırken rastladığı orman ağaçlarını saymış, Serez ve Drama arasında *meşe* ağaçları üzerinde bol miktarda *ökse otu* görmüş, meyvalardan *çekem* hazırladığını kaydetmiştir.

Meriç nehrini geçtikten sonra, sahillerde çok sayıda *Tamarix* ve *Cytisus* görmüş, toprağın verimli olduğunu, burada *kavun*, *karpuz*, *sakız kabağı*, *bal kabağı*, *salatalık* ve diğer *yaz sebzeleri* yetiştirildiğini kaydetmiş, daha ileride daha farklı bir *Acer* türüne raslamıştır. İncik İstanbul yolu üzerinde *kavun*, *kabak*, *pamuk* ve *susam* yetiştirildiğini yazmış, kaplumbağaların çokluğundan ve verdikleri zarardan bahsetmiştir. Silivri'de yaprakları zakkum yaprağına benzeyen, fakat daha küçük olan, sütlü bir bitki tarif etmiş, *Cytisus* bitkilerinden tohum almıştır. Büyükçekmece'de etrafı duvarla çevrili bir koru içinde *findık*, *meşe*, *karaağaç*, *dişbudak*, *söğüt*, *anar*, *çitlembik* ağaçları görmüştür. İstanbul'dan Mısır'a giderken uğradığı Rodos adasında yetiştirilen meyva ağaçlarını kaydetmiş, *Sebestan* ağacını (*Cordia myxa*) ve onun meyvalarından ökse gibi yapışkan bir madde hazırladığını ilâve etmiştir. İskenderiye'den ilk bahsettiği bitkiler meyva ağaçlarıdır ki bunların arasında *Mısır inciri* (*Ficus sycomorus*) ve *harnup* (*Ceratonia siliqua*) vardır. *Palmiyelerin* orman teşkil ettiğinden, *papirüs* ve *şeker kamışı* varlığından bahsetmiştir. Sina yolunda bol miktarda bir çeşit *Hyoseyamus* görmüş, tohumlarından yakmak için yağ elde edildiğini yazmıştır. Aynı yoldan kaydettiği birçok bitki arasında *ebucebil* *karpuzu*, tohumları biber gibi yakıcı bir çeşit *kebere*, meyvalarının içi ipeksi ince bir yün ile dolu ağaçlar, *Jericho gülü* vardır. Kudüs yöresinde yetiştirilen meyva ağaçlarını saymış, nemli yerlerde *kolokaz*, *labana*, *pancar*, *soğan*, *sarmısak*, *muz* yetiştirildiğini yazmış, Şam'da dut ağacı çokluğundan, büyük taneli bir *üzüm*den bahsetmiş, daha sonra devesi *fistik* meyvaları ile yüklü bir köylüden bu meyvaların yendiğini ve ağaçlarından bir zank elde edildiğini öğrenmiştir.

Belon Anadolu'ya Antakya'dan girmiştir. Antakya'nın güzel ve büyük bir şehir olduğunu, dağlarının suyu bol ormanlarla kaplı bulunduğunu yazmış, bölgede *pirnal meşesi*, *Alaternus*, *kermes meşesi*, *sandal ağacı*, *Lavandula*, *Stachys* bitkilerini kaydetmiş, yörede *ipek böceği* yetiştirildiğini, *incir*, *dut*, *çınar*, *şeker kamışı*, *kolokaz*, *muz*, *çitlembik*, *akkarak* bulunduğunu, dere kenarlarında *zakkum*, *hayıt* ve *çınar* gördüğünü yazmıştır.

Amanus dağlarını aşarken, *çam* ormanları, *meşe*, *Ilex*, *sandal ağacı*, *adi arduç*, *geven*, *Polium*, *Chamaedrys*, *Carlina* bitkilerini saymış, daha kuzeyde *sedir* ve büyük *arduç ağaçları*, *sandal ağacı*, *kocayemiş*, *Alaternus*, *geniş yapraklı defne*, *beyaz meyvalı mersin*, *Thymelaea*, *Chamelaea*, Almanların *Keller Kraut* dedikleri otu, *beyaz dut*, *pirnal meşesi*, *çınar*, *menengiç* gibi ağaçları kaydetmiş ve *Smilax aspera*'dan bahsetmiştir.

Adana'dan Toroslari aşip Konya Ereğlisi'ne varmak için takip ettiği yolda, ısınmak için *çınar*, *sandal*, *zakkekum*, *kocayemiş*, kurumuş *harnup* dalları yaktıklarını kaydetmiştir. Daha yükseklerde gördüğü ağaçlar şunlardır: meyvaları ceviz büyüklüğünde, tatlı ve yenilebilir olan yüksek *arduçlar*, *Syrax*, *çam*, *savinier*, *çınar*, *sandal ağacı*, *yüksek sedirler*. Ereğli'ye yaklaşınca *hünnap* ağaçlarını, *Artemisia* ve *Ambrosia* bitkilerini görmüş, Ereğli'de her türlü meyva ağaçları yetiştiğini, *sumak* meyvalarına sarmısak ve tuz karıştırarak et yemeklerini lezzetlendirmek için bir baharat hazırladığını kaydetmiştir.

Ereğli'den Konya'ya giderken *Ab-sinthium marinum*, *sauge menue*, *Polium*, *aluyne pontique* adını verdiği bitkileri görmüş, *Ambrosia* bitkilerinin süpürge gibi veya yakacak olarak kullanıldığını yazmış, Konya'da ise yakacak olarak büyük *arduç*, ikinci bir *savinier*, iki küçük *sedir* ve *sermont de Ledon* odunu kullandığını kaydetmiştir. Konya'dan Afyonkarahisar'a gelmiş, kış ve ilkbaharın bir kısmını geçirmek üzere buraya yerleşmiştir.

İlkbaharda Kütahya'ya gelmiş, Kütahya Mudanya yolu üzerinde Uludağ yöresini aşarken şu bitkileri kaydetmiştir: *Çeven*, *yabani savinier*, *gök nar*, *meşe*, *karağaç* ve benzeri ağaçlar, bir çeşit *laden*, tanımadığı birçok ağaç ve otsu bitkiler, küçük kozalaklı bir *Picea* türü, *Spina cerifolia*, *Ephedra*. Bursa ovasında *pirinç* tarlalarını görmüş ve Türk pilavını övmüştür. Bursa'nın ipek dokumacılığını methetmiş, burada *kitre zamkının* ve *Pistacia üzerinde oluşan mazaların* çok kullanıldığını yazmıştır. Mudanya'dan İstanbul'a deniz yolu ile dönmüş, Mudanya'da bir köylünün elindeki otlar arasında *Caucalis* bitkisini görmüş, onun *Lampsana* gibi çiğ yendiğini ilâve etmiştir.

İstanbul'da Belon bahçecilik ve süs bitkileri konusunu da ele almış, Türklerin çiçekleri demet halinde değil de, tek tek görmek istediklerini, bir karanfil veya kokusuz dahi olsa güzel bir çiçek buldukları zaman, onu sarıklarının kıvrımları arasına teker teker yerleştirdiklerini, bahçelerde güzel çiçekli ağaçlara rastlandığını, lalenin her bahçede bulunduğunu, İstanbul'a gelen yabancıların buradan güzel çiçekli bitki kökleri götür-

462 TIERS LIVRE DES SINGVIA.	
<i>Cecilian.</i>	Italiens appelleut Ceciliane. Toutes les fortes de Plantain s'y trouuent. L'herbe de Linaria, Lampfana, Molaine, Mille feuille odoriferente, Lagochinemi, Condrille, Mauues communes & doubles, Prastium, & Marrobium, Chylafacemon, qui est herbe bonne à manger, Chamomille, peis Cedres des deux especes, peis Geneuriens, Arboufiers, Platanes, Coudriers, Hiebles, Sirecais. Aussi trouuafmes la compaction des ossemens d'vn Dauphin au riuaue, encor tous conioincts l'vn à l'autre. Smilax aspera, Coruda, Trifolium mentiantes, Causalis, Fenoiil fauuage, Terebinthe, Nerion, Pruniers fauuages, Aigremoine, Teucrium, Androfacec, Artmoraches, Vriete, Apalathus, Agourupes, Aron, deux fortes de Paquerettes, vne epeece de Conioulde, ayant la racine ronde, que les habitans du pays nomment Sterouli, Pimpinelle, Galiofin, Calaminthe ou Calament, Origanum Heraeleoticu, Quesu de cheual, Bophthalmus, Parelles, Hellebore noir, deux epeece de Fougere, Fauot fauuage, trois fortes de Hyacinthies, deux especes de Conize, sçauoir est tierce & premiere, Satyrions, Violes, Bruyere, Ferule, qui portoit lors les œufs bons à manger, Hyslope fauuage, Meu, Conioulde qui a les fleurs jaunes, Conioulde qui a les fleurs blanches, Houbelon, Afelepias, Cynoglofium, du Souci fauuage, Ormeaux, Chamædrys, Hermodactes, Chardon benoist, Sidicitiis, Orzeille, Chefine, Lorier, Paricoite, Cichoree, Roses fauuages, Conuoluul, Stachis, Aiperigula, Aubespine, arbre de Syrax, Laureole, Orcanette, Lycopis, Alatecus, talietrum, petit Iris, trois especes de rithymales, le Mille, Myrsinites, & Helioscopius. Nous trouuafmes de l'Ornitogalô, Pouple noir, & celuy qu'appellons du tremble, Chastaignets, Aulnes, Sumach, Poulior, Sorbus torminalis, que les François nomment vn Alilier, l'arbre de quoy on fait les lardoueres, Anabasis, Verbene, Perillereon, de deux fortes d'Etable. Le Viperier que menions, neantmoins qu'il fust rure, toutesfois sçauoir bien exprimer les serpens que trouuafmes, de nom Grec moderne: & tout ainsi comme estions partis pour aller trouuer des viperes & autres serpens, aussi en trouuafmes nous quelques vns. Et entre autres furent ceux que les anciens nomment Driini, qui ils nomment maintenant en vulgaire Dendrogaila de diction qui se rescent de son antique appellation. Nous nen auons point cognu d'autre qui deuienne plus grand & gros que cestuy cy, & qui sif-
<i>Chryfante-moa.</i>	
<i>Crif de librie de frale.</i>	
<i>Confulde qui a les fleurs jaunes.</i>	
<i>Sorbus torminalis.</i>	
<i>Driini.</i>	
<i>Dendrogaila.</i>	
<i>ile.</i>	

P. Belon'un seyahatnamesi (1588 baskısı). Belon'un İstanbul'dan kaydettiği yerli bitkilerin listesini içeren sayfa.

düklerini, yabancı safranın sadece kokusu için değil, aynı zamanda hoş görüldüğü için de sevildiğini yazmıştır. İstanbul'da kurulan pazarları da Belon ihmal etmemiş, burada tanımadığı ve kullanımını bilmediği birçok otun satıldığını görmüş, bunlardan turp lezzetinde olan *Lapsana*'yı, *kereviz*i, *maydanozu*, *Smilax aspera*'nın ve *Tamus communis*'in sürgünlerini kaydetmiştir.

Onaltıncı yüzyılın Fransızca'sıyla yazılmış olan seyahatnamede bitki adları ya Fransızca ya Latince ya da Grekçe'dir. Bunlar bugünkü anlamda kesinlik taşımamaktadır. Bu doğaldır. Bundan başka Belon yabancı bir ülkede ilk defa gördüğü bitkileri tanıtmakta ve onlara isim vermekte tabiatıyla güçlük çekmiştir. Onları Batıdan tanıdıkları ile kıyaslamış, eski kitaplarda aramış veya isimsiz bırakarak birkaç özelliği ile tarif etmeğe çalışmıştır. Bu bakımdan Belon'un kaydettiği bitki adlarının birçoğunun bugünkü Latince tür karşılıklarını kesin olarak saptamak mümkün değildir. Bu nedenle eserde birçok hatanın bulunabilmesi doğal karşılanmalıdır. Belon'un kullandığı yerli bitki adları hakkında bir fikir edinmek için, Şekil 3'de verilen İstanbul civarı bitkileri listesine bir göz atmak kâfi gelecektir. Bitki taksonomisi, bugünkü kesinlik düzeyine erişebilmek için, dört yüz yıllık bir çaba ve gelişim geçirecektir.

Belon'un Doğu Akdeniz gezisinden topladığı materyal kayıptır. Bunu seyahatnamede açıklamıştır (s. 463). Şöyle ki, topladığı hayvan deri ve postlarını, bitkileri, tohumları, deniz materyalini, Belon büyük bir sandık içine yerleştirmiş, sandığı İstanbul'dan İngiltere'ye giden bir gemiye yüklemiş, gemi Akdeniz'de korsanların saldırısına uğramış ve neticede sandık yolda kaybolmuştur. Bununla beraber gene de bir miktar bitkisel materyal götürmüş veya yollamış olmalıdır, çünkü Deschamps (2) Fransa'nın birçok bitkiyi onun sayesinde tanıdığını kaydetmiştir: *Lübnan sediri*, *doğu çınarı*, *ispanak*, *pırnal meşesi*, *erguvan ağacı*, *doğu ardıcı*, *dut*, *Viburnum tinus*, *bünnap*, *kocayemiş*, *mersin* vs. Heği'nin (7) verdiği bir kayda göre de *taflan ağacı* (*Laurocerasus officinalis*) ilk defa 1546'da Belon tarafından Trabzon'dan Avrupa'ya getirilmiştir. Kanımızca bu kayıta iki yönlü bir hata vardır. Belon bu ağacı tanımakla beraber ve onu, daima yeşil kalan ağaçları konu alan genel bir bahis içinde "kiraz taşıyan bir Trabzon ağacı" şeklinde adlandırmasına rağmen (s. 90), Belon hem Trabzon'a gitmemiştir, hem de 1546'da Trabzon'da bulunmasına imkân yoktur, zira Doğu gezisi için Venedik'ten 24 Şubat 1547'de hareket etmiştir (4).

Belon bilgili ve meraklı bir doğa bilimcidir. Le Mans'da 1887'de bir heykeli dikilmiştir (2). Şeref üyeleri arasında, İstanbul'un tanınmış hekimlerinden Dr. Zambaco Pacha (Zambako Paşa, 1831-1913) da vardı (2, 8). Bu heykel, Alman işgali sırasında madeni için eritildi, fahat mulajları saklandı ve sonra bu mulajlardan faydalanılarak orijinal heykelin aynı yapıldı ve Belon'un doğum yeri La Soultière köyünün yakınında küçük bir şehir olan Cérans-Foullletourte'un bir meydanına (Place de Belon) dikildi.

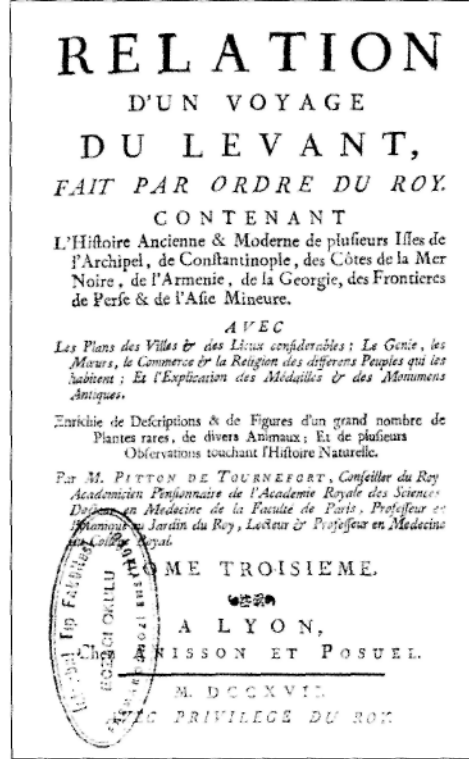

2. Joseph Pitton de Tournefort ve Doğu Seyahatnamesi

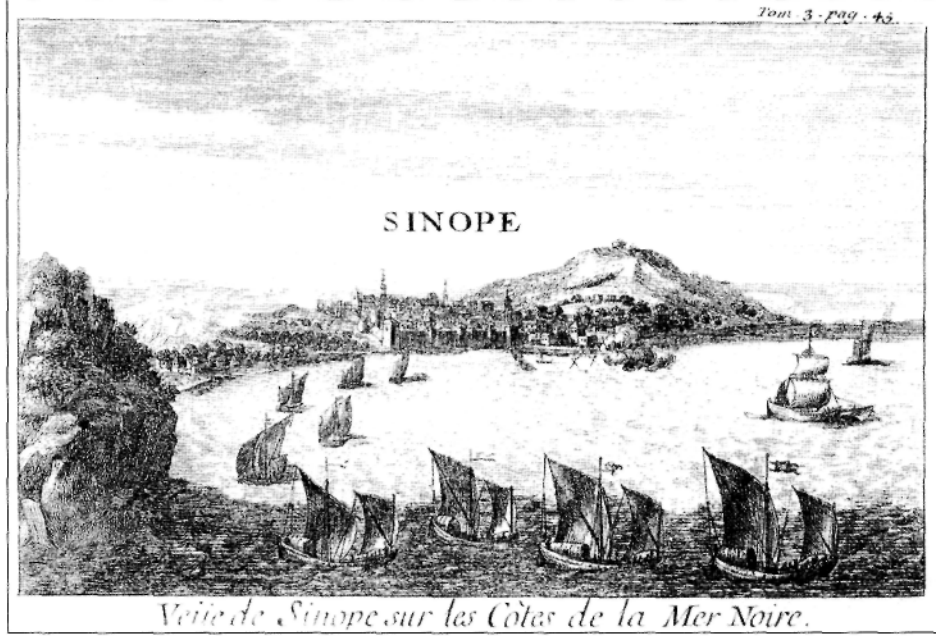
Joseph Pitton de Tournefort (1656-1708) bir Fransız hekim ve ünlü bir botanisttir. Bitkileri tayin etmek amacıyla bir sınıflandırma sistemi ortaya koymuştur. Botanik tarihinde *Tournefort metodu* adı ile anılan bu sınıflandırmada Tournefort, sınıflandırma tarihinde ilk defa olarak korolladan yararlanmış, bitkileri önce otlar ve ağaçlar diye ikiye ayırdıktan sonra, petalliler ve petalsızlar, petalleri birleşik, petalleri serbest, korollası muntazam, korollası gayrimuntazam gibi özelliklerini kullanarak bitkileri 22 sınıf altında toplamıştır. Metodunu *Éléments de Botanique* (1694) ve onun Latince dilde ikinci baskısı olan *Institutiones Rei Herbariae* (1700)'de açıklamıştır. Tournefort, cinsi temel birim olarak kabul etmiş, *Institutiones Rei Herbariae* içinde 698 cinsin betimini yapmıştır. Kendisine cins kavramının babası denir (9-13).

Tournefort, Fransa kralının emri ve desteği ile 1700-1702 yılları arasında Doğu Akdeniz ülkelerini gezmiş ve bu gezi sonunda bir seyahatname hazırlamıştır. Seyahatname onun ölümünden sonra, ilk olarak 1717'de Paris'te *Relation d'un voyage du Levant* adı ile iki cilt halinde basılmış, aynı yıl içinde Lyon'da üç ciltlik yeni bir baskısı yapılmıştır (14). Bunu Fransızca, İngilizce ve Almanca baskıları takip etmiştir. 1718 tarihinde *Voyage into the Levant* adı altında Londra'da iki cilt halinde basılmış İngilizce çevirisinde, Tournefort'un izlediği yol üzerindeki şehir ve köyleri işaret eden bir harita eklenmiştir. Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nden Prof. Dr. K. H. C. Başer'in kitaplığında, bu çeviriden bir nüsha vardır. Seyahatnamenin kısaltılarak, botanik betim ve resimlerden vazgeçilerek, iki ciltlik bir cep kitabı şeklinde 1982'de basılmış Fransızca bir baskısı vardır (15).

İncelediğimiz nüsha, Lyon 1717 baskısına aittir. 19x12 cm ebadında olup, üç cildin toplamı 1359 sayfadır. İçinde 152 resim vardır. Bu nüsha, 474/1953 numarasıyla İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Anabilim Dalı Kitaplığı'nda

Tournefort'un seyahatnamesinin üçüncü cildinin kapak sayfası.

C. Aubriet'nin kaleminden Sinop (Tournefort'un seyahatnamesi, c. 3, s. 45). Ön planda Karadeniz yolculuğunda kullanılan dikdörtgen yelkenli kayıklar.

kayıtlı olup, halen aynı Fakültenin Farmasötik Botanik Anabilim Dalı'nda saklı bulunmaktadır. Seyahatnamedeki resimlerden 50'si bitki resmi, 3'ü hayvan resmi, diğerleri harita, manzara, kıyafet, kale, manastır vs. resimleridir.

Gezinin ana amacı, Osmanlı idaresi altında bulunan Doğu Akdeniz ülkelerini tanımadır. Tournefort seyahatnamede, bu ülkelerin tarihi, coğrafi durumu, devlet yapısı, siyaseti, ordusu, saray hayatı, halkın yaşamı, geçimi, giyim kuşamı, örf ve adetleri, dini inançları, camiler, kiliseler, eski kitabeler, sikkeler ve benzeri konulardan bahsetmektedir. Kendisi gerçek bir botanist olduğu için, bitkilere birince derecede önem vermiş, örnek toplamış, seyahatnamede ilginç ve nadir bitkilerden bahsetmiş, resimlerini vermiş, ancak okuyucuların büyük kısmını ilgilendirmeyeceği için, geziden getirdiği bütün bitkileri ayrı bir yayın içinde tanıtmayı uygun bulmuştur.

Seyahatname, Tournefort'u himaye eden bir konda hitaben yazılmış 22 mektup şeklindedir. İlk 10 mektup Ege adalarından bahseder. Tournefort'un gezdiği Ege adalarının hepsi bugün Yunanistan hudutları içindedir. Geri kalan 12 mektup, Türkiye ile ve Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan Gürcistan ve Ermenistan bölgelerinin batı kısımları ile ilgilidir.

Seyahatnamenin bariz özelliklerinden biri de, Tournefort'un hangi tarihte, nerede bulunduğunu belirtmeye özen göstermiş olmasıdır. Tournefort, gezi yolu üzerinde konakladığı mevkileri kaydetmiş, bu yerlere ne zaman vardıklarını, ne zaman buradan ayrıldıklarını, saat de bildirerek yazmıştır. Bu yerler arasındaki uzaklıkları mil veya fersah cinsinden veya saat cinsinden kaydetmiştir. Gerek deniz yolculuğu, gerek kervan yolculuğu hakkında yazdıkları, bize o tarihlerde izlenen yollar, oluşturulan kervanlar, alınan güvenlik tedbirleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Seyahatnamenin ayrıca bu yönden incelenmesinin ilginç olacağı kanısındayım.

Tournefort, Doğu gezisini Andreas von Gundelsheimer (1668-1715) ve Claude Aubriet (1651-1742) ile birlikte yapmıştır. Gundelsheimer, Alman hekim ve birki meraklısıdır. Doğu gezisi sırasında ayrı bir koleksiyon oluşturmuştur. Aubriet ise, Jardin du Roi'da görevli bir Fransız ressamdır. Seyahatname'deki ve Tournefort'un diğer eserlerindeki bitki resimleri onun tarafından çizilmiştir.

Seyahatnameyi tarayarak, Tournefort'un Doğu gezisi esnasında takip ettiği yolu, gezdiği yöreleri, konakladığı köyleri, tarihleri ile birlikte öğrenmek mümkündür.

Tournefort 9 Mart 1700'de Paris'ten ayrılmış, 27 Mart'ta Marsilya'ya gelmiş, 23 Nisan'da Marsilya'dan deniz yolu ile Doğu'ya hareket etmiş, yelkenli gemi hiçbir limana uğramadan 3 Mayıs'ta Girit adasına varmıştır.

Tournefort 3 Mayıs 1700 ile 15 Mart 1701 arasında Ege adalarında dolaşmıştır. Seyahatnamenin hemen hemen yarısını işgal eden Ege adaları kısmını araştırmamızın dışında bıraktık, çünkü onun gezdiği ve tanıttığı bütün adalar bugün Yunanistan sınırları içinde bulunmaktadır. Çalışmamızda Tournefort'un İstanbul'dan başlayarak, dönüş yaptığı İzmir limanına kadar gezdiği yerler, yani başlıca Anadolu üzerinde yoğunlaştık.

Tournefort 15 Mart 1701'de Midilli adasından ayrılmış, Çanakkale boğazı ve Marmara denizi yolu ile İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a geliş tarihi seyahatnamede kayıtlı değildir. Burada, Trabzon'a deniz yolu ile gitmeye karar vermiş, bu yolculuğu Erzurum'a gidecek olan bir paşanın sekiz kayıktan oluşan alayının yanında, ayrı bir kayık içinde yapmıştır. Bu kayıkta kendisi, iki arkadaşı (hekim A. Gundelsheimer ve ressam C. Aubriet) ve bir tercüman ile birlikte dört kürekçi, bir dümeneci ve tabii ki erzak, malzeme, çadır vs. vardı. Tournefort, Saray'dan kendisine verilen bir buyrultuyu da cebinde taşıyordu.

Alay, 16 Nisan 1701'de Ortaköy'den hareket etti ve Karadeniz'e açıldı. Sahili takip ederek, icabına göre ya kürek çekerek ya da yelken açarak gündüzleri yol alıyorlar, akşamları karaya çıkıp çadırlarında yatıyorlardı. Böylece Trabzon'a varıncaya kadar birçok yerde konakladılar. Bu yerler ya dere ağzları ya da sahil kumsalları idi. Tournefort bu yerlerin adlarını, birbirinden mil cinsinden uzaklıklarını, bu yerlere varış ve oradan ayrılış tarihlerini, hatta saat bildirerek titizlikle kaydetmiştir. Biz burada

Gnidelia tournefortii L. (Compositae).

bu konaklama yerlerini sıralamaktansa, Tournefort'un yolunu anahatlarıyla belirtmeyi, makaleyi kısaltma bakımından tercih ediyoruz.

Tournefort İstanbul-Trabzon deniz yolunu 16-23 Nisan 1701 arasında yapmış, bu sırada 23 kez karaya çıkıp konaklamış, uygun olmayan hava koşullarından dolayı bazı konaklama yerlerinde birkaç gün kalma zorunluluğu nedeniyle yolculuk 38 gün sürmüştür.

Tournefort Trabzon-Erzurum yolunu aynı paşanın kervanı eşliğinde yapmıştır. Trabzon'dan 3 Haziran'da hareket etmiş, 15 Haziran'da Erzurum'a varmıştır.

Gezinin Erzurum-Tiflisrivan-Ağrı Dağı-Kars-Erzurum bölümünü yapmak için Tournefort, Erzurum'dan 6 Temmuz'da ayrılmış, 12 Temmuz'da Kars'a ve 20 Temmuz'da Tiflis'e gelmiştir. Eri- van'dan rehber olarak, 10 Ağustos'ta Aras nehrini geçip Doğu Anadolu'ya girmiş, Büyük Ağrı Dağı'na, 11 Ağustos'ta ilk kar

kümesine kadar çıkmış, gece köye dönmüştür. Üçkilise'den 16 Ağustos'ta ayrılmış, 17 Ağustos'ta Kars'a gelmiş, 28 Ağustos'ta Erzurum'a dönmüştür.

Artık batıya dönmeye karar veren Tournefort, Erzurum'dan 13 Eylül'de hareket eden bir kervana katılmış, Tokat, Ankara, Bursa üzerinden 18 Aralık'ta İzmir'e gelmiş ve 13 Nisan 1702'de buradan ayrılmıştır.

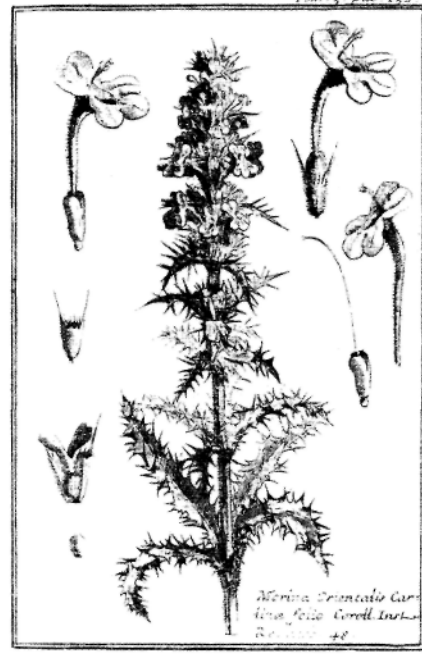
Tournefort, Doğu gezisine başladığı sırada Paris'te Jardin du Roi'da botanik profesörü, Académie Royale des Sciences üyesi ve Collège de France'da tıp profesörüdür. *Institutiones Rei Herbariae* adlı kitabını da henüz yayınlamış durumdadır. O bir botanisttir, bir sistematikçidir. Gezi sırasında her fırsatta bitkileri gözlemiş, örnekler toplamış, meyva, tohum, kök vs. alarak Paris'e götürmüş, onları Jardin du Roi'da ekmiş, başka bahçelere de dağıtmış, hatta dış ülkelere, örneğin Hollanda'ya yollamıştır. Paris'e dönüşünde, topladığı örnekleri incelemiş, bu inceleme sonunda 1356 bitki tanımlamış, 25 yeni cins kurmuş ve bunları *Corollarium Institutionum Rei Herbariae* adlı eserinde yayınlamıştır (9). Seyahatname içine, bu cins ve türlerden ancak en ilginç gördüğü, kendinin adlandırdığı 50 türün resmini ve betimini koymuş, *Corollarium* içindeki numara-

rasını da ilâve etmiştir. Bu elli türden 19'u Ege adaları, 31'i gezinin İstanbul-İzmir bölümü ile ilgilidir.

Tournefort, bitkilerin bilimsel adlarını bir *cümle ad* şeklinde yazar. *İkili adlandırma* yöntemi, bilindiği gibi, Tournefort'tan sonra 1753'te Linné ile yerleşmiştir. Örneğin, Tournefort kenger bitkisini adlandırırken ona *Gundelia orientalis acanthi aculeati folio capite glabro* adını vermiştir. Linné, bu adı *Gundelia tournefortii* şeklinde yazmıştır ve bugün geçerli olan ad budur. Tournefort'un düzenlediği bitki adlarından hiçbiri artık geçerli değildir, çünkü onlar 1753'ten evvel verilmiş adlardır.

Seyahatnamede Latince adı, resmi ve betimi bulunan 31 Türkiye bitkisi, bugünkü adları ile yazılarak ve seyahatname içinde zikrediliş sırasına uyularak, aşağıda listelenmiştir:

- Trachystemon orientalis* (L.) Don (Boraginaceae): İstanbul.
Symphytum orientale L. (Boraginaceae): İstanbul.
Geranium asphodeloides Burm. fil. (Geraniaceae): İstanbul.
Daphne pontica L. (Thymelaeaceae): Riva.
Verbascum bugulifolium Lam. (Scrophulariaceae): Riva.
Hypericum orientale L. (Guttiferae): Giresun.
Vaccinium arctostaphylos L. (Ericaceae): Tirebolu.
Ranunculus grandifolius L. (Ranunculaceae): Trabzon-Erzurum yolu.
Echium orientale L. (Boraginaceae): Grezi (Kırzi, Bayburt kuzeyi).
Onobrychis cornuta (L.) Desv. (Papilionaceae): Bayburt.
Gundelia tournefortii L. (Compositae): Bayburt.
Coluteocarpus vesicaria (L.) Holmboe (Cruciferae): Bayburt.
Astragalus christianus L. (Papilionaceae): Ergemansur (Çay, Aşkale yakını).
Papaver pseudo-orientale (Fedde) Medw. (Papaveraceae): Erzurum.
Morina persica L. (Morinaceae): Erzurum.
Prangos ferulacea (L.) Lindley (Umbelliferae): Köroğlu (Karaorgan yakını).

Morina persica L. (Morinaceae).

Dodartia orientalis L. (Scrophulariaceae).

Ferula orientalis L. (Umbelliferae): Kars yakını.

Silene bupleuroides L. (Caryophyllaceae): Kars yakını.

Artemisia tournefortiana Rchb. (Compositae): Erzurum yakını.

Celtis tournefortii Lam. (Ulmaceae): Kelkit çayı kenarı.

Crataegus tanacetifolia (Lam.) Pers. (Rosaceae): Koyulhisar ile Almus arası.

Bu resimli bitkiler dışında, seyahatnamede resim verilmeden kaydedilmiş yerli bitkilere de rastlıyoruz. Bunların bir kısmı, Latince veya Fransızca adlarının yanına kısa veya uzun bir betim ilâve edilerek tanıtılmış, bir kısmı ise hiç betimlenmeden kaydedilmiştir. Bunları da kısmen teşhis etmek mümkün olmuştur:

Hedera helix L. subsp. *poetarum* Nyman (Araliaceae): İstanbul.

Rhododendron luteum Sweet (Ericaceae): İnebolu.

Rhododendron ponticum L. (Ericaceae): Ereğli.

Rhynchosorys elephas (L.) Griseb. (Scrophulariaceae): Çarşamba ile Fatsa arası.

Rhododendron luteum Sweet (Ericaceae): Trabzon.

Rhododendron ponticum L. (Ericaceae): Trabzon.

Picea orientalis (L.) Link (Pinaceae): Meryamana Manastırı civarı.

Stachys macrostachys (Wend.) Briq. (Labiatae): Kars.

Rhynchosorys orientalis (L.) Benth. (Scrophulariaceae): Kars, Gürcistan hududu yakını.

Scutellaria orientalis L. subsp. *orientalis* (Labiatae): Tiflis yakını (Gürcistan).

Lepidium lyratum L. (Cruciferae): Eçmiadzin ile Aras nehri arası (Ermenistan).

Centaurea balsamita Lam. (Compositae): Corvirap (? Ermenistan).

Dodartia orientalis L. (Scrophulariaceae): Corvirap (? Ermenistan).

Calligonum polygonoides L. (Polygonaceae): Aras vadisi, Anadolu tarafı.

Silene viscosa (L.) Pers. (Caryophyllaceae): Ağrı dağı.

Saxifraga sibirica L. subsp. *mollis* (Sm.) Matthews (Saxifragaceae): Ağrı dağı.

Campanula crispa Lam. (Campanulaceae): Kars yakını.

Viola altaica Ker-Gawl. subsp. *oreades* (Bieb.) Becker (Violaceae): Trabzon ile Bayburt arası.

Salvia ceratophylla L. (Labiatae): Ergemansur (Aşkale yakını).

Aconitum orientale Miller (Ranunculaceae): Gürcistan.

Polygonum orientale L. (Polygonaceae): Tiflis bahçeleri (Gürcistan), Üçkilise Manastırı bahçesi (Ermenistan).

Glycyrrhiza glabra L. var. *glandulifera* (Waldst. et Kit.) Boiss. (Papilionaceae): Aras nehrinin kuzey sahili (Ermenistan).

Cuscuta monogyna Vahl subsp. *monogyna* (Cuscutaceae): Aras nehrinin kuzey sahili (Ermenistan), Glycyrrhiza üzerinde.

Veronica telephifolia Vahl (Scrophulariaceae): Ağrı dağı.

Valeriana officinalis L. (Valerianaceae): Kars yakınları.

Berberis crataegina DC: (Berberidaceae): Ilıca batısı.

Quercus cerris L. (Fagaceae): Koyulhisar ile Almus arası.

Helleborus orientalis Lam., *Çöpleme* (Ranunculaceae): Bursa

Tournefort'un sadece Fransızca ve Latince adını vermekle yetindiği bitkilere gelince, bunlar çoğunlukla kolay ve sık görülen, nadir olmayan bitkilerdir. Biz bunların Latince karşılıklarını, yayılış kaydetmeden, odunsular ve otsular olmak üzere iki gruba ayırarak ve bitkinin seyahatnameye giriş sırasına az çok uyararak buraya naklettik.

Laurocerasus officinalis, *Diospyros lotus*, *Celtis*, *Fagus*, *Quercus*, *Carpinus betulus*, *Carpinus orientalis*, *Fraxinus*, *Abies*, *Pinus*, *Cedrus*, *Juniperus*, *Ulmus*, *Tilia*, *Acer*, *Prunus spinosa*, *Sambucus nigra*, *Saule musqué*, *Sorbus*, *Corylus*, *Populus nigra*, *Populus tremula*, *Castanea sativa*, *Corylus*, *Euonymus*, *Alnus*, *Cornus*, *Rubus*, *Cistus*, *Juniperus oxycedrus*, *Ruscus aculeatus*, *Phillyrea*, *Vitex agnus-castus*, *Spartium junceum*, *Arbutus andrachne*, *Pistacia*, *Tamarix*, *Nerium oleander*... ve belli başlı meyva ağaçları.

Sanguisorba, *Malva*, *Plantago*, *Verbascum*, *Sisymbrium*, *Thalictrum*, *Galium*, *Stipa*, *Sambucus ebulus*, *Urtica*, *Chelidonium majus*, *Melilotus*, *Origanum*, *Dictamnus albus*, *Panicum*, *Marrubium*, *Arctium*, *Centaureum*, *Nasturtium*, *Amaranthus* (yetiştirilmiş), *Dianthus* (yetiştirilmiş), *Polygonum orientale* (yetiştirilmiş), *Fragaria*, *Sedum*, *Peganum harmala*, *Parmica*, *Alhagi mannifera*, *Aconitum*, *Salvia*, *Satureja*, *Ambrosia*, *Athyrium filix-foemina*, *Euphorbia*, *Viscum album* (Pyrus üzerinde), *Salsola*, *Limonium*, *Thymus*, *Digitalis ferruginea*, *Taraxacum*, *Cichorium*, *Apocin*, *Asphodeline lutea*, *Echinophora*, *Aster tomentosus verbasci folio*, *Valeriana tuberosa*, *Centaurea*, *Leontice leontopetalum*, *Anemone pavonina*...

Tournefort, ilgisini yabancı bitkiler üzerinde yoğunlaştırmış, kültür bitkilerinden pek az bahsetmiştir. Seyahatnamede herhangi bir sebze adına rastlamadık. Tournefort meyva ağaçlarını ve bağları başlıca Gürcistan ve Orta Anadolu'dan kaydetmiş, Sinop'ta zeytin ağaçları görmüş, Giresun'un kiraz ağaçlarından, Beypazarı'nın ünlü

Ankara armudundan, Bursa'nın dut ağaçlarından, Efes yolundaki zeytin bahçelerinden bahsetmiş, pirinç ve pamuk yetiştiren yerleri işaret etmiş, çok lezzetli bulduğu kavunu ve kış kavununu yediği yerleri unutmamıştır.

Tournefort, süs bitkilerine karşı ilgisiz değildir. İstanbul bahçelerinde *diğün çiçeği*, *sümbülleber*, *sümbül*, *nergis* ve *zambak*'ın çok sevildiğini, vezir Kara Mustafa Paşa'nın Girit, Kıbrıs, Rodos, Halep ve Şam'daki paşalara mektup yazarak bu yöredeki çiçekli bitkilerden tohum ve kök getirtip Saray'ın bahçesine diktirdiğini, bu şekilde İstanbul bahçelerinde çok çeşitli türler ürediğini, İstanbul'a gelen Fransız seyyahların da bunlardan tohum ve kök alıp Paris bahçelerine taşıdıklarını yazmıştır. Tiflis'teki bir bahçede süs olarak yetişen *Persicaire à feuilles de tabac* (*Polygonum orientale*)'yi, Üçkilise'deki manastırın bahçesinde *Amarantbe* (*Amaranthus*, horoziböği, ülkikuyruğu), *Oeillet* (*Dianthus*, karanfıl) ve aynı *Persicaire* bitkilerini kaydetmiştir.

Tournefort'un gezideki başlıca amacı yeni bitkiler bulmak, bitki örnekleri toplamaktır. Onun görüşüne göre, toplayıp kuruttuğu bitki örnekleri, ünlü Acem ipeklerinden çok daha kıymetlidir. Bitkileri çok sever. Yeni gördüğü her bitkiyi güzel, çok güzel, mükemmel gibi övücü sıfatlarla nitelendirir. Kendisi bir hekim olmakla beraber, yörenin tıbbi bitkilerine büyük bir ilgi duymamıştır. Doğu'nun önemli bir ticaret merkezi olan Erzurum'a çok miktarda *kökboya*, *horasani* ve *ravent* geldiğini müşahade etmiş, çok işlek bir liman olan İzmir'den Fransa'ya drog olarak *mazı*, *mum*, *mabmude*, *ravent*, *afyon*, *sarisabur*, *tutya*, *galbanum*, *arabistan zankı*, *katre zankı*, *ammoniacum*, *horasani*, *günlük gittiğini* yazmıştır. Trabzon'da *zehirli baklan*, Erzurum'da *Papaver* başlarının henüz yeşil iken yendiğinden, Tiflis'te hintyağ bitkisi ve *keten* yetiştirildiğinden, hintyağının yakıldığından, kerten yağının yendiğinden bahsetmiştir. Bursa'da iki aktar tanımış, onlardan aldığı *çöpleme* (*Helleborus*) kökünden bir ekstre hazırlayıp müşhil olarak üç Ermeni'ye vermiş, bunlarda şiddetli kusma, karın sancısı, mide ve boğaz yanması meydana geldiğini görünce, ekstreği Fransa'da olduğu gibi bir gece sütün içinde bırakıp ertesi gün kaynatmak ve süzmek suretiyle hazırlamak gerektiğini yazmıştır.

Tournefort Ağrı Dağı'na (11 Ağustos 1701), Uludağ'a (21 Kasım 1701) ve Manisa Dağı'na (16 Aralık 1701) çıkmıştır, ancak seyahatnamesinde bu dağlardan çok az bitki kaydetmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki seyahatnamenin botanik yönü, yazarın bir botanist olması ve eserin yeni cins ve türler içermesi nedeniyle, Türkiye florası tarihi bakımından bilimsel bir değer taşımaktadır. Tournefort, Doğu Akdeniz gezisinde topladığı bitki materyalini, seyahatname basılmadan 15 yıl kadar evvel, 1703'te *Corollarium Institutionum Rei Herbariae* adlı eserinde tanıtmış bulunmaktadır (9). Seyahatname içinde bu materyel arasından seçilmiş belirli birkaç bitki kaydedilmiştir. Tournefort'un Türkiye florasına yaptığı katkıların tam bir şekilde bilinmesi isteniyorsa, Latince dilde yazılı bu

tarihi *Corollarium*'un ve Tournefort'un Paris'te saklı bulunan koleksiyonunun gözden geçirilmesi gerekir.

Kaynakça

1. Davy de Virville, Ad., *Histoire de la Botanique en France*, Paris (1954), s. 31.
2. Deschamps, L., "Pierre Belon, naturaliste et explorateur," *Revue de Géographie*, t. XXI: 301-333 ve 433-440 (1887).
3. Delaunay, P., "Pierre Belon naturaliste," *Bulletin de la Société d'Agriculture, Science et Art de la Sarthe*, t. XLIX: 13-39 ve 233-290 (1923).
4. Yerasimos, S., *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVe siècles)*, Publications de la Société Turque d'Histoire, Série VII, No.117, Ankara (1991), s. 205-207.
5. Belon, P., *Les observations de plusieurs singularitez et choses memorables trouvees en Grece, Asie, Judée, Egypte, Arabie et autres pays estranges, redigées en trois liures, reueuz de nouueau et augmentez de Figures*, Paris (1588).
6. Burdet, H.M., *Ouvrages botaniques anciens*, Conservatoire botanique de Genève (1985), s. 26, 42, 96, 122.
7. Hegi, G., *Illustrierte Flora von Mittel-Europa*, IV/2, Lehmanns Verlag, München (1926), s. 1062.
8. Apéry, P., "La mort du docteur Zambaco Pacha," *Revue Médico-pharmaceutique*, 26 ème année, No. 24: 183-186 (15 Déc. 1913).
9. De Fontenelle, "Éloge de M. de Tournefort," bkz. P. de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*, vol.1, Lyon (1717), 16 sayfa.
10. Davy de Virville, Ad., *Histoire de la Botanique en France*, Paris (1954), s. 35-39.
11. Lawrence, G.M.H., *Taxonomy of vascular plants*, The Macmillan Co., New York (1951), s. 17.
12. *Biographie universelle, ancienne et moderne*, tome 46, Paris (1826), s. 360-368.
13. Davis, P.H., Hedge, V.H., *Principles of Angiosperm Taxonomy*, Oliver and Boyd, Edinburgh and London (1963), s. 15.
14. Tournefort, J. Pitton de, *Relation d'un voyage du Levant*, 3 vol., Lyon (1717)
15. Tournefort, J. Pitton de, *Voyage d'un botaniste*, 2 cilt, Introduction, notes et bibliographie par S. Yerasimos, I.L'Archipel Grec, II.La Turquie, la Géorgie, l'Arménie, Librairie Maspero, La Découverte, Paris (1982).

Özet: Fransız doğa bilimci *Pierre Belon (1517-1564)*, Doğu Akdeniz bölgesindeki Osmanlı topraklarına 1546-1549 yılları arasında geldi. Yunanistan, Mısır, Filistin, Batı Suriye, Anadolu ve Trakya'yı gezdi. Türkiye'de İstanbul'da, İzmit'te, Trakya'nın güney kısmında bulundu. Anadolu'da, Konya, Kütahya, Bursa'dan geçerek Antakya- İstanbul yolunu yaptı. Seyahatnamesi Fransızca'dır ve 1553'te yayınlanmıştır. Biz, 1588 tarihli

ve ilaveli dördüncü baskısını inceledik. Botanik gözlemleri sözkonusu olduğunda Belon, bitkilere, başlıca ağaçlara, çalılara ve otsu bitkilere özel ilgi göstermiştir. Bunları, Fransızca, Yunanca veya Latince isimleriyle yazmıştır. Bazı durumlarda, mesela Girit, Midilli, Athos, Amanus, Adana Torosları, Kazdağı ve Boğaziçi için, oralarda yetişen yerli bitkilerin uzun listelerini vermiştir. Böyle bitki isimlerini taşıyan listelerin varlığı sebebiyle Belon'un kitabı floristik bir karakter taşır. Bu nedenle, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Doğu Akdeniz bölgesinin florası ile ilgili en eski yayın niteliğindedir. Belon, upta kullanılan drogları ve diğer faydalı ürünleri de kaydetmekten geri kalmamıştır. Ziyaret ettiği belli başlı şehirlerin aktarlarında veya başka yerlerde gördüğü yaklaşık 60 kadar drogu kaydetmiştir. Böylece, Belon'un kitabı farmakognozi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Topladığı malzemeyi taşıyan gemi dönüş yolculuğunda korsanlar tarafından kaçırılmış olduğu için, Belon'un topladığı bitki örnekleri bugün elimizde bulunmamaktadır.

Fransız botanist *Joseph Pitton de Tournefort (1565-1708)*, Yakındoğu'ya 1700-1702 yıllarında geldi ve Ege Adalarını, Anadolu'yu ve Gürcistan ve Ermenistan'ın Batı kısımlarını gezdi. Seyahatnamesinin başlığı *Relation d'un voyage du Levant (1717)*'dir. Topladığı çok sayıdaki bitki örneğini *Corrolarium* adlı eserinde tarif etmiştir. Zengin koleksiyonu, ona, yeni türler ve yeni cinsler adlandırma imkânını vermiştir. Kitabında, yeni bulunduğu türlerin yalnızca 50'sini tanıtmıştır: bunların isimlerini cümle-ad şeklinde yazmış, tariflerini ve Claude Aubriet tarafından çizilen şekillerini vermiştir. Bunlardan 19'u Ege Adaları'na, 31'i ise büyük kısmını Anadolu'nun oluşturduğu diğer bölgelere aittir. Bu yazımızda, Tournefort'un İstanbul'dan başlayıp İzmir'de biten güzergah üzerinden kaydettiği bitki adlarını veriyoruz. Tournefort'un koleksiyonu Paris'te, Muséum National d'Histoire Naturelle'in herbaryumunda saklıdır.

Anahtar sözcükler: Pierre Belon, Joseph Pitton de Tournefort, Anadolu flora tarihi, seyahatname

Abstract: The French naturalist *Pierre Belon (1517-1564)* came to the East Mediterranean Ottoman lands between 1546 and 1549. He travelled through Greece, Egypt, Palestine, West Syria, Anatolia and Thrace. Within Turkey, he visited Istanbul and Izmit, the southern part of Thrace, Anatolia where he only made the road Antakya to İstanbul, via Konya, Kütahya, Bursa. His book is in French and first published in 1553. We examined the fourth revised edition of 1588. Concerning his botanical observations, we see that he is much interested in plants, mainly trees and shrubs, also in herbaceous ones. He gives their names in French, Greek or Latin. In some cases, he makes long lists of native plants, as for Crete, Lemnos, Athos, Amanus, Cilician Taurus, Mons Olympus and Bosphorus. With the presence of such plant

lists, Belon's book acquires a floristic character and becomes the oldest publication dealing with the flora of the East Mediterranean lands, including Turkey. Belon has not neglected the drugs and other useful products used in medicine. He mentioned in total nearly 60 drugs he saw among others in *aktars* of the principal cities he visited. Belon's book has thus a valuable place in the history of Pharmacognosy. No plant material remained from Belon. He himself wrote that the vessel which was carrying the material he collected has been kidnapped by the pirates on the way home.

The French botanist Joseph Pitton de Tournefort (1565-1708) came to the Levant in 1700-1702 and visited the Aegean Islands, Anatolia and the western parts of Georgia and Armenia. His book bears the title *Relation d'un voyage du Levant* (1717). He collected a lot of specimens that he described in his *Corrolarium*. His rich collection enabled him to describe new species and new genera. He introduced in his book only fifty of his new species by giving their phrase-names, descriptions and figures designed by Claude Aubriet. 19 of them deal with the Aegean Islands and 31 with the remaining area he visited which includes mainly Anatolia. We have reproduced in the text the plants that Tournefort mentionned from that part of his travel which starts from Istanbul and ends at Izmir. The collections of Tournefort are kept in the Herbarium of the Muséum National d'Histoire Naturelle, Paris.

Keywords: Pierre Belon, Joseph Pitton de Tournefort, Anatolian history of flora, travel books

Kebikeç'e
abone olmak
çok kolay!

Arayın: ⁰²¹²210 0 110

ya da tıklayın:
www.abonet.net

abonet

istediğiniz dergi kapak fiyatıyla adresinize teslim

tel: (0212) 210 0 110 ❖ faks: (0212) 222 27 10
abonet@abonet.net ❖ www.abonet.net